

**ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА, КРИМІНОЛОГІЇ
ТА КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА****БОГАТИРЬОВ І. Г.,**доктор юридичних наук, професор кафедри
кримінально-виконавчого права,
Заслужений діяч науки і техніки України
(Інститут кримінально-виконавчої служби)

УДК 343. 8

ВЧЕННЯ ПРО ЖЕРТВУ ЗЛОЧИНУ В КРИМІНОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

У статті розкрито вчення про жертву злочину через призму віктимності і віктимної поведінки у кримінологічній науці. Обґрунтовується дві теорії стати жертвою злочину, перша – це схильність індивідуума стати жертвою злочину, а друга – це теорія адекватної поведінки, тобто високий контроль індивідуума за власною поведінкою.

Ключові слова: вчення, жертва злочину, кримінологічна наука, теорія, віктимність, віктимна поведінка.

В статье раскрыто учение о жертве преступления через призму виктимности и виктимного поведения у криминологической науке. Обосновывается две теории быть жертвой преступления, первая – это склонность индивида стать жертвой преступления, а вторая – это теория адекватного поведения, когда у индивида высокий контроль за собственным поведением.

Ключевые слова: учение, жертва преступления, криминологическая наука, виктимность, виктимное поведение.

The article explores theory of crime victim through victim and victim behavior in criminological science. It is researched two grounded theory of becoming a crime victim, first theory deals with propensity of an individual to become a crime victim, and second theory shows adequate behavior, that is controled by a person's behavior.

Key words: theory, crime victim, criminological science, victimization, behavior victim.

Вступ. Враховуючи той факт, що злочинність в Україні зростає, криміногенна ситуація погіршується, відбувається девальвація моральних цінностей, зростає правовий нігілізм, безробіття, корупція в середовищі влади, на порядок денний стає питання розвитку кримінологічної віктимології, наукове напрацювання якої зазначає потребу у вивченні, зокрема: ймовірності стати жертвою злочину; віктимогенних факторів (детермінанти), які сприяють вчиненню злочину; поведінки жертви у конкретній життєвій ситуації; зниження ризику стати жертвою злочину; вміння жертви відшкодувати шкоду, заподіяну злочином тощо.

Кримінологічна віктимологія початково сформувалася у самостійний науково прикладний напрям саме в межах кримінологічної науки. Сьогодні предмет віктимології вчені розглядають як у широкому смислі – це наука про безпечність життєдіяльності людини [1, с. 8], так і у вузькому – це потерпілий (жертва) від злочину [2, с. 41].

Не вдаючись у наукову дискусію з цього приводу, все ж таки, слід зауважити, що ми підтримуємо думку тих учених-кримінологів, які вважають предметом віктимології «вчення про жертву злочину». Отже, жертвою злочину є людина, яка зазнала фізичної, моральної або майнової шкоди від злочину і потребує від держави спеціального захисту.

На жаль, і дотепер у кримінологічній науці не вирішеним залишається питання, що є первинним для держави – захист жертви від злочину і поновлення її у правах, або відплата злочинцю за нанесену ним шкоду вчиненим злочином.

Теоретичною основою написання статті стали праці відомих вітчизняних та зарубіжних учених-кримінологів, серед яких: О.М. Джужа, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, В.І. Полубінський, О.М. Литвинов, О.Є. Михайлов, В.Я. Рибальська, Д.В. Рівман, В.О. Туляков, Л.В. Франк, О.М. Юрченко та ін.

Постановка завдання. Метою статті є вчення про жертву злочину в кримінологічній науці. Дана проблема розглядається з позицій теорії схильності індивідууму стати жертвою злочину, а з іншого боку – теорією адекватної поведінки, тобто високого контролю особи за власною поведінкою.

Результати дослідження. Важливо засвідчити, що сьогодні є великий масив наукових напрацювань щодо вчення про жертву злочину. Саме кримінологічна віктимологія розробляє загальне вчення про жертву злочину, формує його понятійний апарат, доводить, що ймовірність стати жертвою злочину залежить від особливого феномену – віктимності. Однак нам не слід забувати, що в кримінологічній науці вчені вживають також поняття і «потерпілий» від злочину. І якщо для кримінологічної науки їх можна вважати синонімами, то для інших юридичних наук у поняття «потерпілий» вкладається дещо інше значення [6, с. 202].

Не вдаючись у дискусію, звернімося до науки психології. Серед них – В.Е. Христенко, вивчаючи психологію жертви, стверджує, що поняття потерпілий – це термін, встановлений законом, а жертва злочину не завжди може отримати статус «потерпілого», хоча фактично ним є [3, с. 22].

Отже, у віктимологічному плані, розглядаючи потерпілого як безпосередню жертву злочину, кримінологічна віктимологія виправдовує використання таких понять і вважає їх різновидами жертви.

Щодо класифікації жертв злочину, слід звернути увагу на їх розподіл у кримінологічній науці. Так, за характером поведінки їх розділяють на агресивних (тобто тих, хто ініціює конфлікти, вдається до образ, насильства тощо). Таким чином, теорія ролей дає ключ до розуміння багатьох проблем, що вирішуються у кримінологічній віктимології.

Засновник кримінологічної віктимології Д.В. Ривман запропонував таку класифікацію жертв злочину: потенційні жертви (це жертви, яким спричинення шкоди не відбулося); реальні жертви (це ті, які зазнали шкоди); латентні жертви (ті, які залишилися поза обліком статистики). Дана класифікація, на нашу думку, дозволяє виявити та дослідити взаємозв'язок окремих видів злочинів і конкретних видів жертв, виокремити фігурантів латентних жертв злочинності.

Цікавою, як нам здається, є запропонована класифікація В.І. Полубінським, який вважає, що поняття «жертва» включає дві групи осіб. До першої він відносить тих осіб, які визнані законом потерпілими, до другої – особи, не визнані законом в установленому порядку в якості таких [5, с. 4].

Серед категорії «жертви злочину» вчені-кримінологи виділяють загальносоціальні, правові та кримінологічні виміри. З позиції загальносоціального виміру жертва – це виключно фізична особа, яка внаслідок злочинного посягання, вчиненого відносно неї, зазнала або не зазнала ту чи іншу шкоду.

Жертва у правовому вимірі набуває свого статусу внаслідок злочинного посягання на неї з боку злочинця, і таке посягання спричинило моральну, фізичну або майнову шкоду. Дискусійною є проблема, кого слід відносити до жертви (потерпілого) від злочину.

З цього приводу цікавою є позиція вітчизняного кримінолога В.О. Тулякова, який пише, що вважається не лише не науковим, але й аморальним виключати рикошетних жертв

і суб'єктів злочинів без жертв із сукупності об'єктів, що охоплюються поняттям «жертва злочину» за тими підставами, що перші тільки опосередковано пов'язані зі злочинном, а інші – самі своєю поведінкою створили несприятливі наслідки, що призвели до кримінального результату [4, с. 116].

Щодо жертви у кримінологічному вимірі, то її сьогодні вчені-кримінологи розглядають з трьох позицій: перша – жертвою злочину може бути тільки фізична особа; друга – жертвою злочину може бути тільки той, хто постраждав від злочинних діянь; третя – жертвою злочину може бути особа, незалежно від визнання її кримінально-процесуальним законом в якості потерпілого.

Важливе значення у дослідженні жертви злочину є її віктимність. Саме вона у кримінологічній науці визначається, як підвищена здатність особи в силу моральних і фізичних властивостей стати за певних обставин жертвою злочину.

Ми поділяємо позицію Б.М. Головкина, що віктимність присутня не кожній людині, а тому її поведінка в конкретній життєвій ситуації жодним чином не впливає на формування злочинного посягання. Це означає, що жертвою злочину може бути будь-хто [8]. От чому, за дослідженням школи «Інтелект» більшість людей опиняються у ролі жертви не в силу їх індивідуальної віктимності, а в силу певних обставин, які її привели до цього.

Віктимність визначається, як можливість особи стати жертвою злочину в ситуації, коли такі наслідки могли б і не наступати, якби жертва проявила здоровий глузд, обережність та обачність при вирішенні тих чи інших проблем. Віктимність, на думку О.М. Джузи, – це здатність людини ставати жертвою злочину, що безпосередньо пов'язана з буд-якими особливостями особи й поведінки самого потерпілого, або виниклими на цій основі специфічними взаєминами зі злочинцем [7, с. 60].

Вважається, що віктимність має дві складові, з одного боку, її пов'язують з проблемами соціалізації особи (професійна або рольова віктимність), а з іншого – біологічне (природне) походження віктимності, яке пов'язане із фізіологічними особливостями, патологічним станом психіки особи, що суттєво підвищує її вразливість перед злочинним посяганням. У кримінологічній віктимології існує три види віктимності: індивідуальна віктимність, групова і масова віктимність. Коротко охарактеризуємо кожний вид віктимності.

Найбільш поширеною вважається індивідуальна віктимність, яка передбачає сукупність фізіологічних, психічних та соціальних ознак, які створюють певні умови і мотивують особу наражатися на небезпеку стати жертвою злочину. Отже, особа своїми діями і власною поведінкою стає об'єктом злочинного посягання. За загальним правилом індивідуальна віктимність формується до вчинення злочину, а утворюється під час виникнення конкретної життєвої ситуації. Деякі вчені вважають, що момент її виникнення та реалізація злочинного посягання може збігатися.

Однак слід мати на увазі, що віктимна ситуація виникає як результат взаємозв'язку між злочинцем і жертвою. От чому ситуаційна складова віктимності передбачає сукупність об'єктивних обставин, які підсилюють її суб'єктивні риси та ознаки. Втім злочинна складова віктимності показує, що у жертви завжди є вибір: чинити опір, покликати на допомогу, не провокувати злочинця тощо.

Групова віктимність характеризується проявами окремої категорії людей за певних обставин наражатися на небезпеку заподіяння злочинної шкоди. Наприклад, хто може стати жертвою шахраїв – будь-хто, але найчастіше – це люди похилого віку. Хто є жертвами насильства в сім'ї – дружина і діти. Серед жертв звалтувань лідирують жінки молодого віку.

Масова віктимність за дослідженням В.В. Голіни, Б.М. Головкина, М.Ю. Валуйської та інших зумовлена рівнем фактичної злочинності в державі та інтенсивністю поширення її у різних сферах суспільного життя, криміналізацією нових суспільно небезпечних діянь (тероризм, корупція), значною частиною латентних злочинів і їх жертв, загальним станом людини у соціумі, захищеності її прав у державі [10, с. 128].

Отже, спроба державних інституцій упередити наростання негативних наслідків злочинності в країні шляхом проведення загальносоціальних, спеціально-кримінологічних та

індивідуально-профілактичних заходів із метою подолання масової віктимності населення поки що істотних результатів не дали.

Отже, завершуючи дискусію щодо розуміння віктимності, ми приходимо до висновку про те, що віктимність особи – це сукупність уроджених або соціально набутих нею властивостей чи життєвих обставин, які привертають увагу злочинця та формують у нього злочинний намір вчинити злочин саме відносно даної особи.

Щодо визначення віктимної поведінки жертви, то її слід розглядати, як дії або вчинки особи в конкретних життєвих ситуаціях. Саме віктимна поведінка особи впливає на мотивацію та рішення злочинця вибрати саме її жертвою свого злочинного посягання. От чому віктимна поведінка особи в конкретних життєвих ситуаціях відіграє неоднакову роль у механізмі злочинного посягання. З одного боку, вона може викликати мотив злочину, вчинення якого взагалі не планувалося, з іншого – створює умови, які полегшують досягнення мети злочинного посягання.

У кримінологічній віктимології можна зустріти різні види класифікації віктимної поведінки особи, але якщо їх узагальнити, то за змістом її вирізняють: провокуючу, легковажну, неправомірну та суспільно корисну. За формою провокація буває пасивною й активною, легковажна полягає в надмірній довірливості стороннім людям, неправомірна виражається у порушенні закону, суспільно корисна поведінка пов'язана із виконанням службових, громадських та професійних обов'язків.

Висновок. Отже, узагальнюючи вищевикладене, робимо висновок, що жертва злочину є центральною категорією віктимології. Саме між злочинцем і жертвою існує тісний зв'язок, що дозволяє їм змінити свої ролі в процесі конкретної життєвої ситуації. Віктимність і віктимна поведінка відіграють важливу роль у дослідженні жертви злочину, і тісно пов'язані з латентною злочинністю.

Список використаних джерел:

1. Ривман Д.В. Криминальная виктимология: учебник / Д.В. Ривман. – СПб.: Питер, 2002. – 8 с.
2. Франк Л.В. Виктимология и виктимность / Л.В. Франк – Душанбе: – 1972. – С. 41–43.
3. Христенко В.Е. Психология жертвы. Учебн. пособие / В.Е. Христенко – Харьков: Консум, 2001. – 22 с.
4. Туляков В.А. Виктимология (социальные и криминологические проблемы) / В.А. Туляков – Одесса: Юридична література, 2000. – 116 с.
5. Полубинський В.И. Криминальная виктимология. Что это такое? – М.: Знание. 1997. – 4 с.
6. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / колектив авторів // За заг. ред. Ю.В. Баулін, В.І. Борисова. – Х.: вид-во «Кросворд», 2008. – 202 с.
7. Кримінологічна віктимологія: навч. посіб / Є.М. Моїсєєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. проф. О.М. Джужі. – К.: Атіка, – 2006. – 352 с.
8. Головкін Б.М. Віктимізація населення України: стан, детермінація, запобігання // Теорія і практика правознавства. – Вип. 1 (5).
9. Кримінологія: підручник / В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська та ін.; за ред. В.В. Голіни, Б.М. Головкіна. – Х.: Право, 2014. – 440 с.

